

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Varför får inte jag vara med?

- En kvalitativ studie om förebyggande arbete mot utanförskap.

Lisa Karlberg & Caroline Rodell

”Inriktning/specialisering/LAU370”

Handledare: Joakim Forsemalm

Examinator: Kerstin Lökken

Rapportnummer: VT08-1030-9

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Abstract

Examensarbete inom lärarutbildningen

Titel: Varför får inte jag vara med? - En kvalitativ studie om förebyggande arbete mot utanförskap.

Författare: Lisa Karlberg & Caroline Rodell

Termin och år: VT-08

Kursansvarig institution: Sociologiska institutionen

Handledare: Joakim Forsemalm, Etnologiska institutionen

Examinator: Kerstin Lökken, Etnologiska institutionen

Rapportnummer: VT08-1030-9

Nyckelord: Utanförskap, förebyggande metoder och arbetssätt, gemenskap, social dimension

Sammanfattning

Inom skolans verksamhet kan man se att det förekommer utanförskap bland eleverna. Trots att styrdokument och skollagen visar på att skolan aktivt skall förhindra uppkomsten av kränkande behandling såsom utanförskap. Skolans verksamhet skall inkludera mångfald samt olikhet och bidra till att alla inkluderas och känner trygghet. Från egna erfarenheter kan vi se att många elever hamnar utanför skolans sociala gemenskap. Syftet med vår studie blir därmed att ta del av goda och relevanta arbetsmetoder utifrån pedagogers svar för att förebygga utanförskap i de tidigare åldrarna. Vi vill även ta del av hur pedagogerna resonerar kring begreppet utanförskap, vad menas med utanförskap och vilka orsaker finns bakom uppkomsten. En annan frågeställning är att ta reda på vad styrdokument säger om utanförskap. För att ta del av pedagogernas resonemang och bygga på tidigare erfarenheter har vi valt att använda oss utav en kvalitativ intervjumodell som kom att inkludera sju pedagoger runt om i Västsverige.

Utifrån resultatet av intervjuerna framkommer det att pedagogerna definierade utanförskap såsom att någon stängs ute från ett sammanhang av sociala relationer. Faktorer som kan bidra till att någon hamnar utanför gruppen kan vara etnisk tillhörighet, egen vilja, att man avviker från den rådande normen, fattigdom samt dålig hälsa. Pedagogernas resonemang kring vilka arbetssätt som är positiva i arbetet för att motverka utanförskap är livskunskap, kompisamtal, boksamtal samt rollspel. Genom styrdokument kan man se att skolan aktivt skall förhindra uppkomsten av kränkande behandlingar samt att de ska arbeta med den sociala dimensionen såsom värdegrundsarbeten, solidaritet, trygghet och respekt.

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
1.1 Introduktion	3
1.2 Syfte och frågeställningar	4
2. Tidigare forskning om utanförskap och teorianknytning	4
2.1 Utanförskap	6
2.1.1 <i>Utanförskap som orsakas av makt</i>	7
2.1.2 <i>Skolmiljöns betydelse</i>	7
2.2 Den Sociala dimensionen	8
2.2.1 <i>Social kompetens</i>	8
2.2.2 <i>Social gemenskap</i>	9
2.3. Teoretisk anknytning	10
2.3.1 <i>Sociokulturella teorin</i>	10
2.3.2 <i>Relationella teorin</i>	10
2.3.3 <i>Stämplingsteori</i>	11
2.3.4 <i>Meads teori</i>	11
2.3.5 <i>Juuls teori om respekt och makt</i>	11
3. Tillvägagångssätt	12
3.1 Val av metod	12
3.2 Urval	12
3.3 Genomförande	13
3.4 Etiska hänsyn	13
3.5 Analys och Tolkning	14
3.6 Källkritik	14
4. Resultatredovisning	14
4.1 Pedagogernas resonemang om utanförskap	14
4.2 Metoder och arbetssätt för att förebygga utanförskap	16
4.2.1 <i>Livskunskap</i>	17
4.2.2 <i>Kompissamtal och gruppsamtal</i>	17
4.2.3 <i>Boksamtal som arbetsmetod</i>	18
4.2.4 <i>Rollspel</i>	19
4.3 Vad säger styrdokumentet?	20
5. Slutsats och diskussion	21
6. Referenslista	26
Bilagor	29
Bilaga 1 Intervjuguide	29

1. Inledning

1.1 Introduktion

En viktig utmaning vi pedagoger står inför i skolans verksamhet är att aktivt motverka utanförskap och därmed få eleverna att känna gemenskap och samhörighet. Skolan skall vara en trygg plats för elever och pedagoger. I *läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet* (Lpo94) under rubriken *grundläggande värden* kan man läsa följande: ”Det offentliga skolväsendet vilar på demokratisk grund. [...] var och en som verkar inom skolan skall främja aktningen för varje människas egenvärde och respekten för vår gemensamma miljö.” Vidare i Lpo94 kan man läsa följande ”skolan skall sträva efter att vara en levande social gemenskap som ger trygghet och vilja och lust att lära”. Dessa viktiga och abstrakta målsättningar måste vi pedagoger bryta ner till konkreta och hanterbara arbetssätt som kan användas i verksamhetens vardag.

Dessvärre har vi under våra praktikperioder inom lärarprogrammet uppmärksammat att en del elever hamnar utanför barngruppen i olika avseenden, och därmed inte får känna den trygghet och gemenskap som skolan ska bidra till. Vi tror att anledningen till detta kan bero på flera företeelser som till exempel att någon avviker från en rådande norm eller väljer själv att ställa sig utanför gruppen. Vi är därför intresserade av att försöka ta del av relevanta metoder och arbetssätt för att motverka och förebygga utanförskap i de tidigare åldrarna. Vi har valt att fokusera oss på denna ålderskategori då den speglar vår utbildning som lärare för tidigare åldrar. Under praktikperioderna har vi sett att pedagoger använder sig utav olika arbetsmetoder för att hantera situationer såsom utanförskap, vissa pedagoger har bortsett från problemet medan andra har arbetat för att förhindra uppkomsten utav utanförskap. Björn Eriksson professor i sociologi skriver i *Skolan en arena för mobbning* (2002) att resultat av studier i USA visar att pedagoger bortser från problematiska situationer i skolan. Elever samt föräldrar visar att lärarna ignorerar situationen på grund av att de inte vill bli involverade samt att de inte har tillräckligt med kunskap för att hantera situationen.

Utanförskap inom skolans verksamhet är idag ett omtalat ämne både inom politik samt media. Vi tror att det kan bero på att flera elever känner sig utanför gemenskapen i skolan. Christina Osbeck, forskare, Ann-Sofie Holm, doktorand och Inga Wernersson professor alla verksamma inom pedagogik och didaktik menar i boken *Kränkningar i skolan* (2003) att idag upplever var fjärde elev att de blir utsatta för olika sorters kränkande handling såsom utanförskap och utslutning. Thomas Östros utbildnings – och forskningsminister under perioden 1998-2004 skriver i artikeln *Arbetet mot mobbning är en del i den normala skolverksamheten* (2002) att för många elever är skolan både rolig och spännande men för andra elever är den fruktansvärd, då kompisarna sviker en och man har ingen att leka med. Vidare menar han att utanförskap, försämrade självkänsla och social utveckling är faktorer som kan försämrats i skolan. Dan Olweus en svensk forskare inom mobbning skriver i *Mobbning bland barn och ungdomar* (1999) att förekomsten av utanförskap oftast sker inom skolans område. Detta kan till exempel vara på skolgården, i korridorer, i klassrummet samt från och till skolan.

Därför anser vi det viktigt att ta del av konkreta metoder och arbetssätt för att motverka uppkomsten av utanförskap. Idag finns det en mängd olika metoder och arbetssätt för att förebygga och åtgärda utanförskap. Men vilka metoder kan man använda sig utav i den konkreta skolans vardag? Vi vill även undersöka hur pedagoger resonerar kring utanförskap. Vad är utanförskap? Finns det olika sorters utanförskap? Vad finns det för orsaker till

uppkomsten av utanförskap? Skolan är en mötesplats där elever möts i sociala sammanhang och där de förväntas samspela med varandra. Dessa möten anser vi kräver arbete samt engagemang från både vuxna och elever inom skolan. För att eleverna skall kunna tillägna sig kunskaper, utvecklas och känna trygghet inom skolans verksamhet tror vi att det är otroligt viktigt att eleverna känner sig delaktiga i den sociala gemenskapen vilket skolan har i uppdrag att utveckla. Genom att intervjua pedagoger hoppas vi få en ökad förståelse och kunskap om begreppet utanförskap och vilka arbetssätt som är relevanta för att förebygga uppkomsten ur ett pedagogiskt perspektiv.

1.2 Syfte och frågeställningar

Som vi presenterat ovan har vi under våra praktikperioder uppmärksammat att en del elever hamnar utanför gemenskapen vilket vi som blivande pedagoger ser som ett stort problem. Vi vill därför få kunskap om hur skolan kan arbeta för att motverka och förebygga utanförskap. Syftet med denna undersökning blir därmed att ta del av hur pedagogerna resonerar om begreppet utanförskap. Vi vill även ta del av relevanta arbetsmetoder utifrån pedagogernas svar för att förebygga utanförskap i de tidigare åldrarna.

Våra frågeställningar är:

- Vad anser pedagoger kan vara en bidragande faktor till uppkomsten av utanförskap?
- Vilka arbetssätt eller metoder anser pedagogerna ha relevans för att motverka utanförskap?
- Vad säger styrdokument om utanförskap?

2. Tidigare forskning om utanförskap och teoriansknytning

För oss som blivande pedagoger är det av stor vikt att ta del av vad tidigare forskning synliggör om kränkande handlingar såsom utanförskap för att motverka uppkomsten inom skolans verksamhet. Inom forskningen om utanförskap framställs oftast utanförskap i form av psykisk mobbning samt att en individ avviker från den rådande normen. Därför har vi nedan valt att presentera en kort historik om begreppet mobbningens uppkomst, indirekt mobbning samt vad som menas med normer. Därefter presenteras vad forskarna menar att utanförskap är samt orsaker till att utanförskap uppstår såsom makt och skolmiljöns betydelse. Bakgrundsdelen avslutas sedan med sociala dimensionens betydelse för att eleverna skall trivas och utvecklas i skolan. Där är social kompetens och social gemenskap viktiga aspekter i verksamheten för att ingen skall uteslutas.

Alla har vi väl i stor utsträckning stött på uttalanden om mobbning inom skolans verksamhet. Vi anser att elever och vuxna inom skolan använder sig utav begreppet mobbning vilket även innefattar utanförskap. Dock nämns inte utanförskap i lika stor utsträckning som mobbning. Eriksson (2002) menar att detta beror på att få har vetenskapen om att utanförskap är en gren inom mobbning.

Professor Kjell Granström, *Ett månghövdad vidunder* (2004) menar att mobbning är ett fenomen som i alla tider funnits med i människans sociala gemenskap. Men det var inte förrän *Dagens Nyheter* runt slutet av 1960-talet skrev om vad som föregick i svenska skolans vardag som begreppet mobbning lyftes fram. Artikelnen var hämtad från Peter-Paul Heineman, en svensk kirurg, radiodoktor samt författare som skrivit artikelnen *Apartheid i Liberal Debatt* nr 2,

1969 men han presenterade ingen orsak till varför mobbning uppstod. Hans bidrag till forskningen blev istället att synliggöra problemet. I början av sjuttioalet, efter Peter-Paul Heinemans artikel, började forskningen kring mobbning uppmärksammas. Olweus (1999) började forska inom området för att finna tänkbara lösningar, orsaker, åtgärder samt hur vanligt förekommande mobbning är. Olweus resultat av forskningen visar på att mobbning är: ”När en eller flera personer, vid upprepade tillfällen och under en viss tid, säger eller gör kränkande och obehagliga saker mot någon som har svårt att försvara sig.” (1999:9) Ytterligare en forskare, Gunnar Höistad som är lärare och barnombudsman stödjer detta resultat men tillägger i boken *Mobbning och människovärde* (2001) att mobbning innebär när en eller flera individer utsätts för medvetna, aktiva nedbrytande handlingar eller uteslutningar från gruppen.

Ett annat resultat som visar sig inom forskningen om mobbning framhäver Eriksson (2002) i boken *Skolan en arena för mobbning*. Han menar, att mobbning framställs som ett samlingsbegrepp för ej önskvärda beteenden såsom till exempel utfrysning, trakasserier och förödmjukelser. Mobbning delas in i två områden indirekt och direkt mobbning, vi har valt att i vår studie belysa indirekt mobbning såsom uteslutning, utfrysning, samt ignorering. Vidare menar Eriksson att det är mestadels flickor som utövar indirekt mobbning. Detta grundar sig på att pojkar betraktas som det aggressiva könet och därför utövar direkt mobbning oftare. Olweus (1999) menar att indirekt mobbning är att bli utfrusen och inte vara delaktig i den sociala gemenskapen men även att bli baktalad och att elever hindrar varandra från att få vänner. Jan Nilsson som är lärarutbildare tillägger i artikeln *Inlevelse genom litteraturen* (2004) att indirekt mobbning som innebär utstötning och utanförskap, kan vara det mest traumatiska en människa kan drabbas av. För barn i skolan kan det vara särskilt jobbigt under den tid de skapar sig en identitet.

Vi har sett under vår studie att det inom forskningen om utanförskap ofta framkommer begreppet norm. Vad menas då med begreppet norm? Kennert Orlenius som är fil. dr i pedagogik visar i sin forskning *Värdegrunden finns den?* (2004) att norm är:

Normer utgör ett samlingsbegrepp för utsagor om handlingar som önskvärda (=rätt, plikt) eller icke-önskvärda (=orätt, förbjudet). Normer fungerar som handlingsaxiom. Det betyder att de utgör grundprinciper, som är baserade på vissa värderingar vars giltighet man antar. Normer utgör därmed föreskrifter för hur man bör eller inte bör handla. Alla människor har i denna mening normer, men de kan variera mycket från person till person. Det innebär också att man inte kan tala om normlöshet utan däremot om icke-accepterade normer, dvs. sådana som ej accepteras av vissa personer eller grupper. (2004:15)

En bidragande orsak till varför utanförskap och mobbning förekommer menar Magnus Tideman i *Den stora utmaningen* (2004) att de ”normala” personerna behöver jämföra sig med, samt utse avvikande personer från normen. I rapporten *Olikas lika värde* (2003) från Myndigheten för skolutveckling framkommer att skolan är uppbyggd för att utöka de genomsamma normerna och inställningarna så att de framhåller en hållbar sammanhållning detta för att skapa ett socialt samhälle där alla inkluderas. Normerna varierar utifrån vilka miljöer eleverna befinner sig i, till exempel inom skolan, familjen och på fritiden. Etnisk-, socioekonomisk bakgrund och kön har inflytande på de normer som eleverna påverkas av.

Ur en tidsaspekt kan vi se att mobbning har utvecklats till utanförskap. Utanförskap har blivit ett expanderat begrepp under det senaste decenniet. Två forskare som stått i centrum för forskningen inom utanförskap är Marie Bliding (2004) som är forskare inom pedagogik och

Mikael Stigendal (2004) som är forskare inom psykologi. Vidare ska vi beskriva vad dessa forskare inom området säger om utanförskap och vilka orsaker det finns till uppkomsten.

2.1 Utanförskap

Mikael Stigendal skriver i sin avhandling *Framgångsalternativ: mötet i skolan mellan utanförskap och innanförskap* (2004) att man började tala om utanförskap redan under 90-talet. Ofta hör man ordet utanförskap i skolans vardag, och runt om i samhället. Men vad menas då med utanförskap? Stigendal (2004) menar att utanförskap innebär att man stängs ute från ett sammanhang av sociala relationer. Vidare menar han att utanförskap är något som kan uppkomma lite var som helst. För att utanförskap ska uppstå förutsätts att innanförskap finns. Det går inte att hamna utanför något som inte förekommer. De som är delaktiga är de som befinner sig i innanförskap. Om de sedan har känslan av att de är delaktiga är en annan företeelse. Samhället är ett brett innanförskap som är uppbyggd av ett flertal sociala sammanhang. Utanförskap kan bero på olika företeelser såsom egen vilja, mobbning (avsiktlig utestängning) samt en bristande förmåga att klara av hålla sig inom innanförskapets ramar på grund av språksvårigheter, dålig hälsa och bristande utbildning. Med utanförskap av egen vilja menar Stigendal (2004) att man kan välja själv om man vill vara utanför det sociala sammanhanget i till exempel skolan. Det kan bero på att det inte finns någon mening i det som görs och därför väljer man att ställa sig utanför gruppen. Men det kan även bero på bristande vilja eller att man inte har något och säga till om i det sociala sammanhanget. Andra skäl till att man väljer att ställa sig utanför den sociala gruppen är att man inte känner tillit samt att man inte har förståelse för varandra i gruppen.

Marie Bliding som är forskare i pedagogik på Göteborgs universitet synliggör i sin avhandling *Inneslutandets och uteslutandets praktik. En studie om barns relationsarbete i skolan* (2004), att elevers sätt att organisera och hantera sin sociala existens inom skolans värld är i högsta grad komplext. I studien framkommer att elevers relationsarbete inom skolans ramar innefattar inneslutande samt uteslutande handlingar, vilket förevisade sig vara en integrerad del i elevernas kultur som bildas och bibehålls av eleverna. Det framkom att nästan alla elever uteslöts ur gemenskapen någon gång, men vissa hamnade utanför mer än andra. Ett kännetecken för de som uteslöts flera gånger var att de nästan aldrig gjorde ansats till att närma sig gemenskapen med de andra eleverna. Vidare menar hon att eleverna strävar efter att åstadkomma och förankra relationer till en del individer, men inte till alla. I individernas relationsprojekt som hon kallar det, fungerar skolans mönster och organisation som ett hjälpmedel och verktyg för eleverna, som de sedan använder för att organisera sig i sin omgivning. Bliding (2004) menar därmed att pedagoger och andra vuxna måste ha kunskaper om och vara delaktiga i elevers relationsarbete för att individernas relationer ska utvecklas på ett positivt sätt. När elever organiserar sin sociala samvaro inom skolan prövar de att framkalla en samhörighet med andra. Detta inbegriper att en del elever innesluts för att bilda relationer som fungerar men även att avsluta relationer och till följd därav utesluta andra elever. Hon betonar att det kan vara enkelt att ta fasta på elevers negativa händelser, men det är även lätt att förglömma att eleverna vill framkalla samhörighet för att konstruera relationer. Vidare skriver hon att det är nödvändigt för eleverna att göra försök till att bilda en organisation och en struktur i sin tillvaro. Eleverna sorterar därmed varandra i olika fack och gemenskaper och intygar och visar detta för varandra. Elevers utanförskap kan vara krångligt att få syn på vilket kan bero på att det uppfattas som om dessa elever ingår i gruppens gemenskap. Elever innefattas som resurser i de andra elevernas relationsskapande.

2.1.1 Utanförskap som orsakas av makt

Under följande stycke förklaras hur makt utvecklas och blir synligt i elevernas vardag, samt makt som en tänkbar orsak till utanförskapets uppkomst. Som vi tidigare nämnt menar Stigendal (2004) att sociala relationer består av strukturell makt, detta kan användas som ett redskap för att utesluta någon från gemenskapen. Makt är ett begrepp med många olika tolkningar, vi har valt att i vår studie tala om den sortens makt som förorsakar utanförskap. Hägglund, professor i pedagogik skriver i rapporten *Perspektiv på mobbning* (1996) att makt förutsätter värdehierarki vilket innebär att individer rangordnas och får olika status beroende på värde. Helle Schjellerup, socialpedagog och antropolog tillägger i *Gemenskap och utanförskap: om marginalisering i skolans värld* (2006) att barn tilldelas olika positioner i det sociala samspelet, vissa av dessa leder till en ojämn rangordningsfördelning av status och position. Vissa av dessa positioner är fyllda med makt. Detta kan medföra olika social status bland barnen och därmed marginaliseras. Vissa barn och utestängs från de andra barnens gemenskap. De barn som kämpar för att få vara delaktiga och har därmed en lägre status upplever säkerligen sig själv som mindre värd. Med social marginalisering menar Schjellerup att vissa inte får vara delaktiga i gruppen, de stämplas, nedvärderas och nonchaleras. Barn utesluter varandra genom att klassificera eller kategorisera varandra, det är ett sätt att strukturera världen.

Det finns olika orsaker som bidrar till att elever hamnar utanför den sociala gemenskapen. Gunilla O Björk är specialist i klinisk och pedagogisk psykologi och menar i *Mobbning- en fråga om makt?* (1999) att maktbegreppet och ojämna relationer kan vara en förklaring. När förtroendet i gruppen är svag ökar utrymmet för makt och detta medför att utanförskapet ökar och träder fram. Vidare menar Björk att ”makt utvecklas som resultatet av en specifik och ömsesidig påverkansprocess i varje mänsklig relation. Makten utvecklas alltså som en del i ett större socialt system och hela tiden i samstämmighet med detta.” (1999:35) Ur *Olikas lika värde* (2003) synliggörs att barn prövar tidigt på viken plats de befinner sig gällande makt och beroendesystem. Tillkortakommande och besvikelse möter eleverna i den sociala inlärningsprocessen. Vilket betyder att de möter maktutövning, sociala roller, hierarkier, vänskap och ovänskap, samt hat och kärlek.

Schjellerup (2006) tillägger följande om makt i skolan, hon menar att i skolan skall alla barn behandlas lika men samtidigt ska individualitet och olikhet speglas i skolans praktik. Likvärdighetsidealet är dominerande i skolan men däremot olikhet och individualitet kommer i skymundan. Eleverna är åtskiljande, positioner i gruppen kan vara ojämnliska och maktförhållanden är en integrerad del av den sociala gemenskapen. I skolan kan skillnader mellan eleverna vara tillåtna inom likvärdighetsidealet men för stora skillnader mellan eleverna kan leda till konkurrens och social utstötning.

2.1.2 Skolmiljöns betydelse

Nedan framkommer hur forskare resonerar kring skolmiljöns betydelse för en god inlärningsmiljö samt visar på att en sämre miljö kan vara en möjlig orsak till utanförskap. Ur *Olikas lika värde* (2003) framkommer: för att förhindra uppkomsten av utanförskap inom skolan är det viktigt att pedagoger arbetar för en demokratisk lärmiljö samt stärker elevernas sociala relationer. Vidare i *Olikas lika värde* (2003) att forskning har visat att skolor som aktivt arbetar förebyggande och som arbetar för att skapa en trygg miljö har mindre uppkomst av kränkningar. Schjellerup (2006) menar att en strukturerad undervisningsmiljö kan bidra till många olika positiva faktorer såsom utveckling av social kompetens. En metodisk och organisatorisk undervisningsmiljö kan påverka och utveckla att eleverna får möjligheter till reflektion och samtal.

Elisabeth Nordin-Hultman är barnpsykolog och visar i sin avhandling *Pedagogiska miljöer och barns subjektsskapande* (2006) vilken betydelse den pedagogiska miljön har för elevers subjektsskapande. Hon menar att miljön i skolans tidigare år är för dimensionell och att elever visar sig på olika sätt beroende på vilken miljö de befinner sig i. Skolornas sätt att ordna pedagogiska miljöer utgår från att eleverna är lika. Elever har i dagens skola en mer mångkulturell bakgrund och andra erfarenheter än tidigare och det har därför betydelse för hur den pedagogiska miljön i klassrummen är organiserade och utrustade för att alla dessa olikheter ska få plats. Nordin-Hultman (2006) menar vidare att det finns en risk att skolan tolkar olikhet som avvikelse istället för just olikhet om inte detta tas på allvar och uppmärksammas. Elever som inte passar in i skolans miljö kan urskiljas som avvikande och därmed kan det vara risk att elever utesluts och hamnar i utanförskap.

2.2 Den Sociala dimensionen

Att arbeta med den sociala dimensionen i skolan har en avgörande betydelse för att eleverna ska trivas och utvecklas i skolan. Alla elever ska få möjlighet att utveckla social kompetens och det blir därför betydelsefullt att diskutera hur och varför lärare ska ge eleverna redskap för att utveckla detta. Det blir även intressant att diskutera den sociala gemenskapens vikt för att utveckla social kompetens.

2.2.1 Social kompetens

Terje Ogden, skolforskare skriver i *Kompetense i kontekst. En studie av risiko og kompetense hos 10-og 13-åringer* (1995) att social kompetens är:

relativt stabila egenskaper hos barn i form av färdigheter, kunskaper och åsikter som gör det möjligt att upprätta och vidmakthålla sociala relationer. De leder till en realistisk uppfattning av den egna kompetensen och utgör en förutsättning för att bemästra det sociala umgänget och för social acceptans samt för personlig tillfredsställande vänskapsförbindelser. (1995:83)

Schjellerup (2006) menar att social kompetens är ett komplext begrepp och den sociala kompetensen är viktig i relationer såsom interpersonella och social integration, detta för att inte hamna utanför kamratgruppen. Social kompetens är en förutsättning för att samspelet mellan individer skall fungera i det sociala livet. Eleverna påverkas av omgivningen samtidigt som de skapar sig sin omgivning. Barnen skaffar sig därigenom värderingar och normer och på så sätt lär sig verka i den sociala gemenskapen. Det är i gemenskapen som självuppfattningen samt den personliga identiteten tar form. Vidare menar Schjellerup (2006) att social kompetens visas genom färdigheter, kunskaper och inlevelse vilka är nödvändiga faktorer för att kunna delta i en gemenskap. Social kompetens utvecklas genom deltagande därför är det viktigt att aktivt delta i den sociala gemenskapen.

Kari Lamer, 1:e amanuens i pedagogik skriver i *Du får inte vara med!* (1991) att barns sociala utveckling sker i ett sammanhang som är socialt. Social och individuell utveckling äger rum parallellt. Den sociala utvecklingen innefattar både individualisering och socialisation på samma gång. Socialisation betyder att barnen lär sig samspela med andra människor och lär sig samhällets normer samt värden. De anpassar sitt beteende efter de regler och normer som finns i samhället. Individualisering innebär att barnen skapar en personlig identitet, de särskiljer sig från andra individer. Vidare menar Lamer (1991) att det är nödvändigt att den sociala miljön är öppen och godtagande men det förutsätter inte att positiva sociala förhållanden inträder. Det är viktigt att den pedagogiska miljön organiseras med omtanke på att socialt samspel skall fungera. Barn ska ha möjlighet att få känna tillhörighet i sin samvaro med andra barn.

2.2.2 Social gemenskap

I Lpo94 finner man att skolan skall sträva mot att vara en levande social gemenskap då detta direkt och indirekt påverkar elevens lust till lärande. Detta anser vi vara en förutsättning för att eleverna skall utvecklas inom skolans verksamhet. Det är viktigt att alla känner delaktighet i den sociala gemenskapen och inte utesluts. Svein Stensaasen och Olav Sletta, professorer i pedagogik (2000) skriver i *Gruppprocesser* att social gemenskap framkommer genom ömsesidigt samspel i en grupp och mellan individer. Genom att individerna samarbetar och kommer fram till ett gemensamt beslut har de även lärt sig vad social gemenskap är. Jesper Juul & Helle Jensen båda familjeterapeuter samt handledare i psykoterapi synliggör i boken *Relationskompetens i pedagogernas värld* (2003) hur viktig lärarens roll är i den sociala gemenskapen. Lärarna kan bygga upp en gemenskapskänsla i gruppen genom att visa eleverna hur betydelsefulla de är som individer och vad gruppen betyder för gemenskapen. Varje individ vill bli bekräftad och sedd och det är därför viktigt att ingen i gruppen känner att de hamnar utanför gemenskapen i klassrummet. Lärarens roll är att skapa en trygg miljö i klassrummet genom sitt ledarskap och att vara en god förebild för eleverna. Eleverna behöver vuxna att se upp till och jämföra sig med. Vidare skriver Juul & Jensen (2003) att tillförlitlighet gentemot eleverna skapas genom att läraren är konsekvent i sin roll. Tillförlitlighet ingår i lärarens relationskompetens vilket innebär att relationen till eleverna ska vara god samt läraren ska förstå vilken betydelse denna relation har för eleverna. Stensaasen och Sletta (2000) skriver att om en elev är social eller inte beror på vilken statusnivå eleven blivit tilldelad i klassen. Vidare framkommer att den sociala gemenskapen bygger upp trygghet, omsorg och förtroende vilket kan leda till att en individ känner sig delaktig i gruppen.

Tideman, (2004) skriver att sociala gemenskaper är ett hjälpmedel för oss individer men även en mänsklig nödvändighet. Sociala gemenskaper kan förhålla sig på olika sätt och gemenskaperna är inte alltid självvalda. Det kan t.ex. handla om bestämda formationer under lektionerna. Att en förutbestämd inkludering inte alltid behöver vara socialt godtagande från eleverna menar Tideman (2004) är viktigt för en verksamhet att ha i minnet. Stensaasen och Sletta (2000) visar på att elever kan vid vissa tillfällen uppleva sig utanför gruppgemenskapen men det är inte säkert att eleven känner så i andra situationer. Situationen de befinner sig i spelar en stor roll för att uppleva sig inkluderad eller inte. I situationer såsom lek på skolgården kan det hända att en elev inte blir vald under en allmän lek och hamnar därmed utanför. Läraren har därför en roll som innebär att ge eleverna verktyg för att kunna hantera situationer av det slaget och för att eleverna inte ska känna sig utanför.

Bliding (2004) menar att elever visar samhörighet med varandra på olika sätt och deras bemödande att skapa närmare och pålitligare relationer är tydlig. Eleverna visar att de känner varandra genom att synliggöra detta för kompisarna. Till exempel berättar de för varandra om erfarenheter och händelser de upplevt tillsammans. Ålder, gemensamma intressen och att likna varandra genom åsikter, värderingar och yttre kännetecken påvisar och tydliggör att det finns en gemenskap. Ursprunglig grupptillhörighet har möjlighet att utvecklas till en tillgång i uppbyggnaden av en social gemenskap. Vidare skriver hon att grupptillhörigheten avgörs så tidigt som i förskolan och chansen att inverka på den gruppindelningen är inte stor.

Vår presentation av tidigare forskning synliggör vad forskare menar med utanförskap och dess orsaker som bidrar till att utanförskap framkommer. Vidare med detta avsnitt har vi velat synliggöra hur viktig den sociala gemenskapen är för att eleverna ska känna sig trygga och delaktiga. Vi vill visa vilken betydelse lärarrollen har i ett sådant sammanhang för att

relationerna ska fungera mellan alla i gruppen. Vidare vill vi styrka forskares aspekter med utgångspunkt från olika teorier.

2.3. Teoretisk anknytning

Nedan kommer vi att presentera några teorier som visar på perspektiv att förstå utanförskap. De två första teorierna som beskrivs är sociokulturell och relationell teori, dessa två teorier visar på betydelsen av samspelet och relationer mellan individer. Vi menar att det är genom möten och relationer som konflikter kan uppstå och det är därför relevant att relatera till dessa teorier. Därefter presenteras stämplingsteorin, Meads teori samt Juuls teori om respekt och makt som kan vara orsaker till varför barn kan hamna i utanförskap. Tanken är även att koppla samman teorierna till boksamtal, livskunskap, kompisamtal och rollspel som framkommit som relevanta arbetsmetoder utifrån respondenternas resonemang.

2.3.1 Sociokulturella teorin

Det sociokulturella perspektivet bygger bland annat på Vygotskijs teorier om interaktionen mellan människor. Olga Dysthe som är professor i pedagogik skriver i *Dialog, samspel och lärande* (2003) att lärande samt uppfattning och utveckling av sig själv sker i samspel och i interaktion med andra. Andra perspektiv som synliggörs är miljö och kommunikation. Kommunikation framkommer genom dialog mellan individer. Genom delaktighet i kommunikation kan människan tillägna sig nya sätt att resonera, agera och tänka. Silwa Claesson är docent i pedagogik och synliggör i boken *Spår av teorier i praktiken* att: ”Skolmiljön är viktig, för det är där, i kommunikation med samhället och tillsammans med kamrater och lärare, som eleverna utvecklas.” (2002:39) Interaktion synliggörs även i det sociokulturella perspektivet. Dysthe (2003) skriver att interaktionen mellan människor är viktig i läromiljön eftersom den är avgörande för vad som lärs samt hur det lärs. Leif Strandberg är psykolog och i boken: *Vygotskij i praktiken* (2006) menar han att Vygotskijs teori om interaktioner är grunden till lärande. Utvecklingszoner kan skapas av likvärdiga relationer. Med interaktioner menas bland annat: samtal, dialog, diskussion och småprat. Det är vår uppgift som pedagoger att bidra till att elevernas skolmiljö kännetecknas av samspel, interaktion och kommunikation för att eleverna ska kunna utvecklas och att lärande skall ske. Det är framförallt viktigt att integrera dessa perspektiv för att eleverna ska känna sig delaktiga och ingen ska behöva uteslutas från gruppens samvaro.

2.3.2 Relationella teorin

Elisabet Doverborg, Ingrid Pramling och Birgitta Qvarsell som är verksamma vid Göteborgs samt Stockholms Universitet är förespråkare för det relationella perspektivet. I boken *Inläring och utveckling* (1987) visar de på att verksamhetens bas inom skolan bör fungera så att varje pedagog utgår från elevernas sätt att begrunda och tyda sin omvärld. De menar att det relationella perspektivet är en fortsatt utveckling utav Jean Piagets och Lev S. Vygotskijs teorier om kunskapsutveckling. Den bygger vidare på vikten av samspelet med omgivningen för tillväxten av kunskap hos människan. Genom det relationella perspektivet framkommer det att elevers sätt att tänka förbättras i förbindelse till ett innehåll. Detta innehåll kan vara till ett objekt eller en människa. Innehållet i tankarna får eleverna från sina kunskaper och erfarenheter och vad de reflekterar över har att göra med vilken kunskap och erfarenhet det har om ett område. Den sociala gemenskap som eleven deltar i speglar vad eleven utvecklar. Elevers tolkningar om omvärlden bygger vidare på deras kunskaper och erfarenheter vilka de kan relatera till. Tolkningarna är därför inte avspeglade, de är istället tagna för givet. När någon uttrycker tvivel om tolkningen eller när vi träffar någon som har en annorlunda tolkning än vi, det är först då som vi funderar över om vårt sätt att fundera är fel eller rätt. Tideman (2004) skriver att det relationella perspektivet synliggör att det ska vara en skola för

alla. Det framkommer även att skolan och dess arrangemang kan vara en anledning till att elever uppfattas som avvikande och dessutom kan hamna i svårigheter vilket betyder att man fokuserar på att se eleven i dennes miljö. Problemen uppfattas såsom att de framkommer i interaktionen mellan den närliggande miljön och eleven.

2.3.3 Stämplingsteori

Barn kan utföra olika slags avvikande handlingar, detta kan till exempel vara att utfrysa någon från gruppen eller inte förhålla sig till den rådande normen inom en specifik grupp. Anthony Giddens är professor i sociologi menar i boken: *Sociolog* (2003) att detta kan bero på att barn inte känner till de normer och regler som samhället ställer på dem. Den teoretiker som Giddens (2003) oftast förknippar med stämplingsteorin är Howard Becker. Han vill med sin teori framhäva att avvikande personer framställas genom att stämplas eller av etikettering och inte genom att utföra avvikande beteende. Vidare menar han att avvikande beteenden är de beteenden som samhället stämplar som avvikande. Ett viktigt begrepp i Beckers teori är självbild. Den skapas genom relationella processer samt genom signifikanta andra. Giddens (2003) skriver att när en individ utgör en avvikelse för första gången benämns det som en *primär* avvikelse. Om avvikelsen kommer att bli en del av individens självbild bestäms av hur samhället reagerar på denna handling. I de flesta fallen normaliseras avvikelsen då den inte har någon anmärkningsvärd betydelse. Om samhället betraktar individens handling som avvikande kommer följden bli att individens självbild påverkas. När en avvikelse påverkar individens självbild menar Giddens (2003) leder till en *sekundär* avvikelse, detta medför att det avvikande beteendet fortsätter att ökas.

2.3.4 Meads teori

Lamer (1991) framhåller Meads teorier om barns jagutveckling, det är genom barndomen som individer bygger upp sin självbild. Han menar att genom samspelet med andra sker den sociala och den personliga utvecklingen samtidigt. För att utveckla en kännedom om sig själv måste man gå utanför sig själv och se sig själv från någon annans perspektiv. Därmed ska man inta andras roller och göra sig till objekt för sig själv. Barn är beroende av andra för att kunna uppleva sig själv som en individ. Rolltagandet ger även förståelse om andra och de normer vi har i samhället.

George Ritzer är professor i sociologi och skriver i *Contemporary sociological theory and its classical roots: the basics* (2003) att genom lek och samspel intar elever de värderingar samt normer som råder i vårt samhälle. En elev kan uppfatta att andra i omgivning har förväntningar på individen. Detta kan leda till att individen förhåller sig och beter sig till den roll som tilldelas. Individen blir den som omgivningen speglar den som. Jan Trost och Irene Levin är professorer i sociologi och menar i: *Att förstå vardagen* (2004) att det som Mead kallar Jaget framställs i två delar: "I" samt "Me". "I" innebär att individen ser Jaget som ett subjekt. "I" kan innefatta individens reaktioner på samhällets åsikter och förhållningssätt samt bidra till den spontana och skapande delen. "Me" består av Jagets sociala roll samt de förväntningar samhället har på oss. Genom "Me" kan man se Jaget som ett objekt från andras ögon. Trygga och långsamma förändringar använder vi genom "Me". Det finns alltid ett samspel mellan "I" och "Me" och de förändrar varandra. Det vill säga att samhället har en inverkan på individen och individen har en inverkan på samhället.

2.3.5 Juuls teori om respekt och makt

Juul betonar bl.a. följande teori i boken: *Här är jag! Vem är du* (1999). Han resonerar ansvar och makt mellan vuxna och barn. Han menar sättet som vi vuxna förhåller oss på påverkar hur barnen ser på sig själva, deras individualitet samt hur de arbetar och samspekar med andra

människor. Lärare är viktiga och spelar en stor roll i detta vilket innebär att de är de vuxna som skall se till att ett samspel som är respekterande fungerar i verksamheten och ingen elev blir kränkt. Vuxna och barn har inte samma respekt för makthavare i dagens samhälle som förr. Personlig tillförlitlighet bestämmer vilken respekt vi tilldelas och vilken makt vi får ha i pedagogiska relationer till elever. Juul (1999) menar att vuxna bör ha en personlig auktoritet för att maktmissbruk inte skall uppstå samt ledarskapet skall fungera. Han tydliggör alla människors lika värde vilket är en grundläggande för att vi individer skall fungera i dagens samhälle.

3. Tillvägagångssätt

Under metoddelen tydliggörs för hur vi har gått tillväga i vår studie. Den innehåller en redogörelse av metoden, urvalet av respondenterna, genomförandet, etiska överväganden analys och tolkning samt källkritik.

3.1 Val av metod

Syftet med vår studie är att ta del av hur pedagogerna uppfattar utanförskap och vilka arbetssätt och metoder de använder sig utav för att förebygga dessa företeelser. För att vi på bästa sätt skulle se hur pedagogerna resonerade om utanförskap, valde vi att använda oss utav en kvalitativ metod i form av en strukturerad intervjumodell, detta för att kunna svara på våra frågeställningar. Trost menar i sin bok *Kvalitativa intervjuer* (2005) att en kvalitativ metod är mer väsentlig än en kvantitativ metod om syftet med undersökningen är att synliggöra och ta del av respondenternas resonemang, handlingar samt värderingar. Staffan Stukát (2005) menar att kvalitativa strukturerade intervjuer har betydelse för att finna en förståelse av respondenternas perspektiv, kunskaper samt erfarenheter, och där respondenterna kan förmedla sina uppfattningar. Strukturerade intervjuer menar Staffan Stukát (2005) är ett bestämt intervjuschema där frågorna har en bestämd utformning och ordningsföljd. (Se bilaga 1) Vår intervjuguide består av huvudfrågor och syftet med dessa var att svara på våra frågeställningar, utifrån respondenternas svar utvecklandes sedan följdfrågor. Syftet med huvudfrågorna var att få information om begreppet utanförskap.

I vår studie har vi bearbetat sekundär data vilket vi anser är relevant för vårt område. Det insamlade materialet till vår studie består av muntliga uttalanden ifrån pedagoger samt fakta och texter från litteratur. Nils Gilje & Harald Grimen framhäver i sin bok *Samhällsvetenskaparnas förutsättningar* (2004) att enligt hermeneutiken är intervjuerna och litteraturen viktiga fenomen som skall tolkas för att kunna uppfattas. Vi anser att vi inte kan se på ett fenomen med objektiva ögon, utan vi har en förförståelse till det vi ser och hör. Vi är medvetna om att förförståelsen speglar vår studie vid analysen av respondenternas svar. Vidare menar författarna att när ett inifrån och utifrån perspektiv används såsom både tidigare forskning, teorier och våra tolkningar samt intervjuer med respondenter framhålls dubbel hermeneutik.

3.2 Urval

Vi har valt att utgå ifrån pedagogers perspektiv för att finna konkreta och hanterbara arbetssätt för att lösa problemet. Vi är medvetna om att utfallet av vår studie kunde ha sett annorlunda ut om vi även intervjuat elever. Därför har vi valt att intervju sju pedagoger från olika skolor. De pedagoger vi intervjuat är verksamma inom skolans tidigare år, från årskurs ett till årskurs tre. Valet av årskurser grundar sig på att vi har valt att koncentrera oss på de årskurserna inom det obligatoriska skolväsendet där förskolan inte inkluderas. Detta beror på att vi själva vill vara verksamma inom dessa årskurser i vår framtida läroroll. Trost (2005) poängterar att det finns fördelar med att i sin studie använda sig

av ett litet urval av respondenter eftersom det kan bidra till att materialet blir hanterbart. Risken med att ha flera intervjuer kan innebära att viktiga detaljer från intervjusvaren utelämnas.

Respondenterna är från sju olika skolor placerade i olika områden runt om i Västsverige. Urvalet av respondenter grundar sig på att vi ville ha en spridning mellan skolor för att få syn på och ta del av flera metoder och arbetssätt. Respondenterna är strategiskt utvalda då vi har sökt upp lärare som vill tala om ämnet utanförskap. Vi har inte någon tidigare relation till de intervjuade då vi ville vidareutveckla och bygga på våra tidigare erfarenheter. Att inte ha en relation till de intervjuade kan bidra till både för- och nackdelar. Fördelarna kan vara sådana som att vi får erfara nya tankar och synvinklar. Nackdelar till att inte ha en relation till respondenterna kan vara att pedagogernas svar speglas i att de ska vara politiskt korrekta för att inte nedvärdera sin lärarroll. Vi menar att det kan betyda att respondenterna inte vågar framhäva sin verkliga åsikt i den mening som de egentligen velat.

3.3 Genomförande

För att få möjlighet att intervjua pedagoger, vilket har relevans för vår studie då det ger ett inifrånperspektiv har vi kontaktat dem via telefon och mail. De sju intervjuerna ägde rum på varje respondents skola, vilket grundar sig i att respondenterna själva valde detta initiativ. Detta såg vi som positivt då respondenterna menade att de kände sig trygga på sin arbetsplats. Stukát (2005) menar att miljön ska vara trygg och ostörd detta för att få bästa resultat av intervjuerna. Under intervjuerna har vi båda varit delaktiga som intervjuare. En av oss ställde frågorna medan den andre antecknade vad som framfördes. Intervjuerna med respondenterna utgick från öppna samtal. Som grund använde vi oss utav vår intervjuguide som skulle hjälpa oss att svara på vårt syfte och frågeställningar som vi i början av studien hade ställt oss. Inledningsvis började vi samtalen med enkla frågor om deras yrke, utbildning och skolorna detta för att skapa en god och öppen stämning i rummet. Vi har upplevt att våra intervjuer har varit givande där fokus legat på respondenternas perspektiv samt erfarenheter. Respondenterna har givits stort utrymme att få möjlighet att formulera sig utifrån deras erfarenheter så att idéer och resonemang synliggörs. Gilje & Grimen (2004) tydliggör att det här är av stor vikt ur en hermeneutisk vinkel. Respondenterna skall få möjlighet att använda sig utav begrepp som förhåller sig nära deras upplevelser och erfarenheter så att de på ett enkelt sätt kan framhålla sina tankar. Ingen av intervjuerna är inspelade på band eftersom ett flertal av respondenterna undanbad sig det alternativet. Vi har istället fört anteckningar för att kunna analysera samtalen. Detta ser vi som både för- och nackdel. Fördelen med att inte använda oss utav en diktafon är att den kan upplevas som ett störande orosmoment samt att respondenterna kan uppleva en rädsla av att inte svara korrekt på de frågor vi ställde. En nackdel med att inte ha använt en diktafon är att vi inte kan gå tillbaka och lyssna på intervjuerna i detalj. Vi menar att det finns en risk att vi gott miste om små detaljer genom att endast anteckna intervjurens resultat som kanske kunde ha gett oss en annan bild av empirin. De anteckningar vi förde under samtalen är lästa samt godkända av respondenterna. Varje intervju tog cirka 30 – 40 minuter och pågick under perioden vecka 16-17, 2008.

3.4 Etiska hänsyn

Etik ska vara självklart och bör uppmärksammas ur ett hänsynstagande för människor med avseende att inte skada, inverka på människors integritet eller kränka någon individ. Då vår studie berör människor har vi valt att utgå ifrån dessa aspekter genom hela vår studie. Om dessa viktiga aspekter bortses kan negativa konsekvenser framträda för respondenterna som deltagit i vår intervjustudie. Under vår studie har vi valt att följa Vetenskapsrådets (1990) etiska riktlinjer, dessa består av fyra stycken: informations-, samtyckes-, konfidentialitets- och

nyttjandekravet. Dessa etiska principer har uppmärksammats och genomsyrat vår undersökning. Vi har informerat respondenterna om studiens syfte och mål samt i god tid informerat de om vilket tema som speglar vår studie. Detta menar Steinar Kvale i boken *Den kvalitativa forskningsintervjun* (1997) är ett informationskrav. Kvale (1997) belyser även konfidentialitetskravet, detta innebär att respondenternas personuppgifter och deras svar behandlas konfidentiellt. Vi har i vår studie därför tagit hänsyn till att inga personnamn eller namn på skolor framkommer i rapporten. Det insamlade materialet kommer endast användas för vår forskningsstudie vilket respondenterna har tagit del av. Detta beskriver Kvale (1997) som nyttjandekravet.

3.5 Analys och Tolkning

Vår metod grundar sig på en kvalitativ intervjumodell och vår analys blir därmed subjektiv. För att analysera vårt material har vi som undersökare grundligt bearbetat det insamlade materialet genom att vi har läst och sammanställt alla svar som framkommit. Vi har utförligt granskat och tolkat den insamlade empirin under flertalet gånger för att inte gå miste om något material samt få en god helhetssyn. Vid tolkningarna och bearbetningen har vi varit eniga om förståelsen som framkommit från respondenternas svar vilket har medfört att vi inte upplevt problem i uttolkningarna. Vad vi kommit fram till genom det bearbetade materialet syns i vår *Resultatdel*.

3.6 Källkritik

Vi som lärarstudenter samt författare har haft en nack- samt fördel under samtalen med respondenterna. Vi vill synliggöra att med våra erfarenheter kunde vi visa på en förståelse och kunskap runt ämnet vi valt. Detta anser vi påverkat respondenterna då vi upplevt att de kände en tillit till oss som intervjuare. Men vi kan även se risker med våra erfarenheter då de kan leda till att vi har en stor förförståelse samt kan ha möjliga fördomar om ämnet. Under intervjuerna var vi noggranna med att inte inflika eller påpeka några aspekter. Vid uttolkningarna av resultaten var vi angelägna med att inte tolka in eller tillägga material än det som framkommit från pedagogerna. Vi upplever att respondenterna har angett empiri på ett förtroligt och ärligt sätt.

4. Resultatredovisning

Vi har valt att presentera vår resultatdel genom att först redovisa för vad respondenterna anser om begreppet utanförskap, vad de tror orsakar uppkomsten, hur det uppmärksammats samt om skolorna har någon handlingsplan som inkluderar utanförskap. Därefter presenteras de olika arbetssätt och metoder respondenterna anser vara relevanta vid arbetet för att förebygga utanförskap. Vid varje presentation av ett arbetssätt/metod presenteras först ett resonemang från pedagogerna därefter följer en beskrivning av metoden med hjälp av litteratur. När vi har analyserat vår empiri har vi utgått ifrån frågeställningarna från vår intervjuguide, se *bilaga 1*. Slutligen rubriceras vad styrdokument och skollagen säger om utanförskap.

4.1 Pedagogernas resonemang om utanförskap

En utav våra frågeställningar var att få reda på hur pedagogerna resonerar kring utanförskap i skolans verksamhet och vilka orsaker de anser kan ligga bakom problemet. Pedagogerna menade att utanförskap är när elever hamnar utanför gruppen, de får till exempel inte vara med och leka eller arbeta i gruppen och därmed känner sig utanför gemenskapen. Från pedagogernas yttrande framkommer även att utanförskap å ena sidan sker genom avsiktlig utestängning och å andra sidan väljer eleverna att självmant ställa sig utanför gruppen.

Med avsiktlig utestängning menar pedagogerna att elever avsiktligt stänger ute kamraterna från den sociala gruppen. Detta kan till exempel vara att en del barn dominerar och därmed väljer vilka som får vara med och inte. Genom resonemanget framkom att eleverna kan ha olika status, och de elever som placeras lägre ner i den hierarkiska rangordningen har lägre status och hamnar därmed utanför. Ett annat resonemang som framkom från intervjuerna var att de som var blyga, annorlunda och tillbakadragna hade större risk att hamna utanför. Pedagogernas resonemang om faktorer som kan bero på att en elev är avvikande kan vara etnisk tillhörighet, fattigdom, handikapp samt att hon/han ser annorlunda ut. En annan ståndpunkt var att de elever som hamnar utanför gruppen, inte uppfyller de normer som råder inom skolans verksamhet och samhälle, man betraktas som avvikande och inte accepteras av gruppen. Resonemanget kring ett självvalt utanförskap yttrade sig i att eleverna själva väljer att ställa sig utanför gruppen och blir därmed inte berörd av detta. Det framkommer från pedagogerna att detta utanförskap är godtagbart av den sociala gruppen. Orsakerna till självvalt utanförskap kan vara att man inte känner förtroende för kompisarna samt att eleverna anser att det inte har något att tillföra till gruppen.

Utifrån pedagogernas erfarenheter av utanförskap framkom det att respondenterna ansåg att utanförskap är mer förekommande än vad man tror, ett resonemang var att indirekt mobbning såsom utanförskap är svårare att upptäcka än direkt mobbning. Detta på grund av att indirekt mobbning inte är lika synligt och konkret och detta sker oftast bakom ryggen på pedagogerna.

Pedagogerna resonerar kring hur de märker att någon är utanför och menar att utanförskap sker främst på raster men även i klassrummet. Det vanligaste sättet att få reda på att någon är utanför är att en elev kommer och berättar att han eller hon inte för vara med gemenskapen, vilket de menar kan vara ett tecken på utanförskap. Andra tecken kan vara att en elev ofta är ledsen, tystlåten, har ont i magen eller huvudet, drar sig undan, är ensam, nedstämd samt håller sig ofta nära en vuxen. Att elever inte vill gå till skolan kan också bero på att eleven inte känner sig delaktig i gemenskapen. Respondenterna synliggör även att utifrån utvecklingssamtal kan det framkomma från föräldrarna att deras barn inte får vara med och leka i skolan. En annan ståndpunkt var att det är viktigt att pedagoger ser gruppen, lär sig känna den och uppmärksammar vad som sker inom grupperna. De menar även att om man känner eleverna bra kan man se om eleven mår bra eller inte och inte ignorera problemet. Uppmärksammar en pedagog att en elev inte mår bra är det av stor vikt att pedagogerna frågar vad som hänt och hur de mår. En annan tanke bland pedagogerna var att det är viktigt att tolka vad barn säger och gör, vilket de menar är svårt. Många utav eleverna säger att alla elever är välkomna i leken, men visar ett annat budskap med hjälp av sitt kroppsspråk. Somliga av pedagogerna menar att klasserna idag är så stora att det är svårt för dem att se alla elever i klassen. Detta menar de kan medföra att man inte uppmärksammar att en elev hamnat utanför gruppen.

Respondenterna anser att arbetet mot utanförskap är av stor vikt eftersom följderna av det kan sätta djupa spår hos eleven såsom depression och dålig självkänsla. De menar även att vi har en skyldighet som pedagoger att följa de lagar och styrdokument som råder. I skolan skall alla kunna känna en gemenskap och en samhörighet. En annan ståndpunkt var att elever som hamnar i utanförskap utvecklar inte i lika stor utsträckning social kompetens, som är en förutsättning för att individen skall kunna verka i dagens samhälle.

På skolorna finns det en lokal handlingsplan/likabehandlingsplan som inkluderar utanförskap. Handlingsplanerna är utformade utifrån styrdokumentet och de utgår ifrån definitionen kränkande behandling som i sin tur innefattar utanförskap. I handlingsplanerna framkommer

det att pedagoger aktivt och systematiskt skall arbeta för och mot uppkomsten av utanförskap. För att eleverna skall bli medvetna om sin roll i skolans verksamhet och för trivselns skull har det på somliga skolor upprättats en överenskommelse mellan föräldrar, elev samt pedagoger. Handlingsplanen presenteras på några av skolorna under föräldramöten, en gång per läsår. I detta arbete står respekt i fokus såsom respekt gentemot kamrater, sig själv och varje egendom. Ett annat resonemang som framkom var att handlingsplanerna lägger stor vikt vid arbete med värdegrundsfrågor.

4.2 Metoder och arbetssätt för att förebygga utanförskap

Vår andra frågeställning var att ta reda på vilka arbetssätt eller metoder som pedagogerna ansåg ha relevans för att motverka utanförskap. Granström (2004) menar att olika modeller har utvecklats och prövats för att förhindra mobbning. Han frågar sig vilken metod som kan vara den bästa och svaret han finner i sin undersökning är att alla metoder är viktiga för arbetet mot utanförskap. Han menar att den bästa metoden för att motverka utanförskap är de vuxnas aktiva ingripande samt tydliga ställningstagande. Genom att ignorera eller låta problemet kvarstå så att eleverna själva får lösa konflikterna menar han är en icke relevant metod. Nilsson (2004) anser att ett långsiktigt temaarbete innehållande etiska och existentiella frågor är viktiga aspekter för att förebygga utanförskap. Från intervjun framkom det att respondenterna tror att en viktig faktor för att socialt och emotionellt arbete skall lyckas i verksamheten är att pedagogen är positiv till och tror på arbetet med dessa värdegrundsfrågor.

En viktig arbetsform respondenterna menade var verkningsfull vid arbetet med utanförskap var dagliga rutiner för att eleverna ska trivas i skolan. Rutiner i form av förutbestämda led till bamba, gruppkonstellationer, bestämda platser, vilka bör varieras eftersom eleverna ska känna samhörighet med alla och stärka gruppsammanhållningen. En ståndpunkt var att vid till exempel grupparbeten är det viktigt att variera gruppkonstellationen för att eleverna inte ska utsättas för att alltid bli den som inte blir vald av kamraterna. Respondenternas erfarenheter visar på att det oftast är samma kamrater som vill arbeta med varandra vid grupparbeten, detta kan medföra att de inte lär känna de andra eleverna i klassen eller hamnar utanför gruppen när bästa kompis är frånvarande från skolans verksamhet.

Respondenternas resonemang kring förebyggande arbete mot utanförskap tydliggjordes även genom samtal med eleverna om kränkande behandling i form av hur det yttrar sig och hur de ska förhålla sig för att förhindra uppkomsten av utanförskap. Vidare menar de att det är av stor vikt att eleverna förstår vad utanförskap är för att kunna hantera situationer när de uppstår. En annan utsaga bland pedagogerna var att somliga arbetar med utanförskap när det först uppstått en situation där utanförskap blivit synligt. Ett annat perspektiv var att pedagogerna lägger stor vikt vid att samtala och diskutera med eleverna om vad som menas med att vara en god kamrat, hur viktigt det är att bry sig om varandra och våga stötta samt hjälpa utsatta kamrater.

Utifrån respondenternas svar om de har sett något resultat utifrån de arbetssätt de använt sig av framkom det att somliga av eleverna visar på goda kamratrelationer. Där accepteras alla för den de är och individers olikheter i verksamheten ses som en resurs som kompletterar varandra. En annan ståndpunkt var att eleverna har stärkt sin självkänsla vilket har bidragit till att ingen diskriminering eller kränkning har förekommit i den utsträckning som tidigare. Detta tyder även på att eleverna känner sig trygga i skolans miljö. Ett annat argument som tydliggjordes var att elever som har varit delaktiga i det förebyggande arbetet mot utanförskap såsom utveckling av social kompetens har visat på en trygghetskänsla samt grund att stå på för att kunna tillägna sig kunskaper i andra ämnen. Somliga av pedagogerna har även

uppmärksammat att eleverna visar empati och respekt för varandra. Vilket de visar genom att till exempel få kamrater att vara delaktiga i gemenskapen samt att de är uppmärksamma på elever som befinner sig utanför gruppen. Det framkommer av en del respondenter att eleverna har blivit bättre på att hantera och bearbeta konflikter som uppstår i verksamheten såsom att de reagerar direkt på oacceptabla handlingar och försöker lösa dessa. Eleverna synliggör även för pedagogerna i verksamheten när en kamrat blivit utsatt för kränkande behandling och blivit utesluten från gemenskapen som pedagogerna uppmärksammat genom en markant ökning av synliggörandet.

4.2.1 Livskunskap

En del av respondenterna har visat på att livskunskap används i skolan för att aktivt förhindra att utanförskap uppstår. Livskunskapen används som ett ämne i skolan vilket medför att flera av pedagogerna har Livskunskap på schemat en gång i veckan. Det är en metod som kan användas både i grund- och gymnasieskola. Birgitta Kimber är speciallärare och legitimerad psykoterapeut. Hon skriver i boken *SET* (*SET = Social och Emotionell Träning*), (2007) och tydliggör att livskunskap är ett förhållandevis nytt begrepp som har sitt ursprung ur ett pedagogiskt arbete inom skolan. Livskunskapen har utvecklats i skolans verksamhet på grund av att plats ska ges åt reflekterande samtal inom värdegrundsfrågor för att elevers sociala samt psykiska hälsa ska leda till något positivt. Ämnet har även införts för att garantera att det avsätts tid för gruppsamtal om värdegrundsfrågor.

Den vanligaste metoden som de intervjuade pedagogerna arbetar efter är SET-modellen som är en utarbetad metod och består av fem teman.

- att träna självkännet
- att hantera känslor
- att lära sig empati
- motivation
- social kompetens

De talar för att detta material kan följas för att genomföra lektioner som kan bestå av samarbetsövningar, samtal, värderingsövningar samt diskussioner. Detta i form av till exempel kompissamtal, rollspel och boksamtal som kan förbättra elevers sociala och emotionella kompetens. Kimber har utvecklat materialet *Livsviktigt* för att pedagoger och elever ska kunna använda ämnet i skolorna. Materialet grundas på ett utformat pedagogiskt program efter SET- modellens teman. Hon menar att genom arbete med livskunskap inom skolans ramar kan man förebygga psykisk ohälsa bland elever och ge dem en bas som behövs för att utveckla deras sociala kompetens. Schjellerup (2006) visar även att social kompetens är en förutsättning för att samspelet ska fungera i gruppen. Den sociokulturella samt relationella teorin visar även vilken vikt samspelet har för att eleverna ska utveckla och uppfatta sig själv som individ.

4.2.2 Kompissamtal och gruppsamtal

Utifrån pedagogernas resonemang framkom det att kompissamtal är en arbetsmetod som visat sig väldigt positiv. Somliga av pedagogerna har arbetat med denna arbetsmetod länge och anser att eleverna tränar sig på att uttrycka sina känslor och acceptera varandras åsikter. En ståndpunkt som framkom från respondenterna var att kompissamtalen bör bestå av hela klassen eftersom det kan då bidra till att upprätthålla en gemenskap där alla är delaktiga. Som pedagog ska man se till att talutrymmet i gruppen fördelas mellan alla elever. Juul (1999) menar att vi som vuxna ska ha en personlig auktoritet för att inte maktmissbruk skall uppstå samt för att ledarskapet skall fungera. Pedagogerna menar att för att tilldela talutrymmet och

därmed makten kan det vara bra att använda ett föremål som symboliserar vem som talar för tillfället. Det betyder att den som talar har föremålet i sin hand. Tillsammans kan gruppen få reda på konflikter som förekommer i klassen samt hjälpa varandra för att lösa konflikterna på ett bra sätt. En variation i både mindre och större grupper kan vara till fördel för eleverna då de får möjlighet att uttrycka sig och lyssna inom olika storlekar av grupper. Pedagogerna framhäver att kompissamtalen är ett kontinuerligt arbetssätt som äger rum minst en gång i veckan men även vid ytterligare tillfällen vid behov. Pedagogerna visar på att ett kompissamtal kan innehålla och behandla olika frågor och följande alternativ är: Har du råkat ut för något som hänt under veckan? Har du klarat ut någon konflikt som uppstått under veckan? Har du gjort någon kamrat ledsen? Har du gjort någon kamrat glad under veckan?

Kompissamtal är en metod som författaren Lars Edling i boken *Kompissamtal* (2002) anser som en användbar metod för att skapa en harmoni i gruppen. Han menar att kompissamtal ska vara en kommunikation istället för tystnad eller våld. Syftet med arbetssättet menar Edling är att ge exempel för konfliktlösning samt träna sig på sitt känslomässiga beteende. Vidare definierar han kompissamtalet följande:

”Kompissamtalet

- eleverna en modell för att lösa konflikter med ord istället för tystnad eller våld.
- förebygger mobbing.
- ger övning i att klä tankar i känslor och ord.
- ger övning i att tala inför publik och i att använda ett tydligt kroppsspråk.
- ger övning i empati.
- ger övning i att lyssna.
- gör eleverna medvetna om sina egna roller i det sociala samspelet.” (2002:13)

Från *Olikas lika värde* (2003) framkommer att genom att föra samtal med elever synliggörs problem och förståelsen för andra människor ökar och därmed utvecklas elevernas sociala kompetens. Erling Roland är författare och menar i boken *Mobbning* (1983) att kompissamtal och gruppsamtal är en utprövad och positiv metod som motverkar utanförskap. Han beskriver metoden genom att läraren och eleverna sitter i en ring, detta för att alla ska kunna ha ögonkontakt och kunna se varandra. Syftet med samtalen är att skapa en bra kommunikation samt skapa ett bra klimat där alla elever känner sig delaktiga och blir lyssnade på. Dysthe (2003) menar att kommunikation framkommer i dialog mellan individer och är en förutsättning för att individer skall utvecklas. Edling (2002) framhåller att kompissamtalen bör äga rum minst en gång i veckan, på grund av att momentet inte ska bli nytt och främmande för eleverna.

4.2.3 Boksamtal som arbetsmetod

Utifrån våra intervjuer med respondenterna framkom att boksamtal är en arbetsmetod som användes för att förebygga utanförskap i klasserna. De använder sig utav böcker som behandlar utanförskap genom att läsa och samtala om dessa i ett boksamtal. Respondenterna menar att om eleverna lär sig boksamtalets grunder redan från tidig ålder blir eleverna därmed vana att reflektera och tänka och se utifrån olika perspektiv. Eleverna kan genom litteraturen utveckla sin självbild samt utveckla sin empatiska förmåga i förhållande till sina kamrater vilket kan leda till att utanförskap förebyggs. Det framkommer även att de anser att elevernas självkänsla stärks om de får möjligheter att uttrycka sina tankar och åsikter i ett boksamtal.

Somliga utav respondenterna använder sig utav Chambers metod för att föra ett boksamtal, de menar att metoden tar upp relevanta frågor som bearbetar litteraturen. Resonemanget kring hur ofta pedagogerna arbetar med boksamtal varierar, somliga pedagoger använder endast metoden när de uppmärksammat att utanförskap framkommit. Andra pedagoger menar att utanförskap bör förebyggas i form av kontinuerliga boksamtal kring ämnet.

Läraren och författaren Aidan Chambers har utvecklat en metod för boksamtal och skriver i *Böcker inom oss* (1993) hur dessa samtal kan gå till samt ger idéer på vilka frågor man kan ställa. Chambers (1993) vill få elevers läs- och hörförståelse att växa genom att de använder metoder såsom högläsning. Eleverna ska även utveckla sitt sätt att tänka och reflektera över saker som de hör genom litteraturen.

Författaren vill belysa betydelsen av att lyssna och uppmärksamma eleverna när de berättar. Han menar att en rättighet som eleverna har är att få ge uttryck för sina känslor och tankar genom boksamtal men även att boksamtalen kan hjälpa individerna att se ur ett annat perspektiv än sitt eget. Lamer (1991) framhåller Meads teori som menar att det är av stor relevans att gå utanför sig själv och se sig själv från någon annans perspektiv för att få kännedom om sig själv. Chambers (1993) synliggör även att det är viktigt att koppla elevers erfarenheter till litteraturen som används i boksamtalen. Pedagoger bör synliggöra för eleverna att det inte finns något rätt eller fel gällande elevernas tankar i boksamtal men vilket även bör tilläggas att en individ inte får handla hur de vill gentemot någon annan. Chambers metod (1993) visar på att boksamtalen kan inledas med frågor om vad eleverna tyckte var bra och mindre bra i boken. Han framhåller även att det är viktigt att fråga eleverna om de undrar över något utifrån boken. Därefter ställs allmänna frågor, exempel på detta kan vara frågor som rör självupplevda händelser som relateras till personerna i boken samt vad de hade för förväntningar om boken. Slutligen ställer man frågor om innehållet såsom händelser, karaktärer samt vilka platser saker utspelar sig på. Chambers (1993) menar att syftet med boksamtal är att delge varandra tankar, reflektera över det lästa samt uttrycka något nytt om boken.

Sonia Sharp & Peter Smith arbetar med psykologi och skriver i *Strategier mot mobbning* (1996) att arbetet med litteratur rörande utanförskap och mobbning i undervisningen kan bidra till att fånga och ta till vara på elevernas känslor och erfarenheter. Genom litteraturen kan eleverna identifiera sig med personerna i berättelserna. Nilsson (2004) menar att skönlitterära texter som läses gemensamt i grupperna kan vara viktiga inslag. Dessa kan verka som en grund till kunskap om hur utanförskap kan yttra sig, bero på och få stopp på. Vid arbete med litteratur är det viktigt att alla elever i klassen läser och upplever samma böcker. Roland (1983) menar att för att uppnå bästa resultat är det viktigt att eleverna upplever texterna tillsammans, detta kan vara genom att pedagogen eller eleverna läser högt. Sharp & Smith hävdar att genom att läsa tillsammans kan man diskutera texterna efteråt, de kan då stärka sina uppfattningar och reaktioner inom området. Genom att genomföra dessa diskussioner verkar man till att skapa ett klassrum där öppenhet och gemenskap är centralt. Ett sådant klimat menar Sharp & Smith (1996) minskar uppkomsten av utanförskap.

4.2.4 Rollspel

Respondenterna har vid några tillfällen använt sig utav rollspel som en metod för att förebygga samt bearbeta utanförskap i verksamheten. Metoden har visat sig positiv då eleverna genom rollspel kan inta olika roller och därmed få ta del av andras perspektiv. De menar att det är viktigt att under arbetet med utanförskap synliggöra för eleverna vilka regler som gäller vid rollspel. Detta för att eleverna skall anse rollspelet roligt och betydelsefullt och

för att kunna tillägna sig rollspelets syfte. En annan viktig del i arbetet är att pedagogerna inte tilldelar offret en offerroll samt mobbaren en mobbarroll vilket kan i verksamheten skada parterna mer än det gör nytta. Vidare menar respondenterna att det är av stor vikt att förklara för eleverna att ingenting som görs mot rolldeltagaren är personligt utan riktas mot rollen denna intar. En ståndpunkt som framkom var att för att bearbeta utanförskap är det ett alternativ att utgå ifrån en situation som hänt i verksamheten eller utgå ifrån en bok som man genomsamt har läst. Eleverna kan på så vis utgå ifrån egna erfarenheter samt känna och utveckla sin sociala och emotionella förmåga. Ett annat resonemang som tydliggjordes var att det är viktigt att följa upp rollspelet med ett samtal efteråt för att bearbeta känslor som uppstått under rollspelet. Samtalen kan medföra att eleverna får en ökad förståelse för vad deltagarna har upplevt, förändra deras eventuella destruktiva beteende samt få deras synsätt att vidgas. Samtalet kan även leda till att eleverna får möjlighet att uttrycka hur det kändes att gestalta en annan roll.

Olikas lika värde (2003) visar på att syftet med rollspel är att synliggöra viktiga problem samt uppmuntra eleverna att finna lösningar på problemet genom att inta en aktiv medskapares roll istället för en passiv åskådare. Vidare framkommer att metoden är ett bra sätt att upptäcka och dela med sig av egna idéer för att förhindra utanförskap. Lamer (1991) synliggör Meads teorier som framhåller att barn är beroende av varandra för att kunna uppleva sig själv som en individ samt få förståelse om andra och de normer vi har i samhället. Då det framkommer att rolltagandet är av stor vikt.

Sharp & Smith (1996) anser att rollspel är en positiv metod då eleverna kan analysera problem som berör utanförskap. För att rollspelet skall bli ett effektivt redskap i arbetet mot utslutning är det viktigt att det leder fram till en diskussion i gruppen. I diskussionen kan de ta upp vilka känslor som dykt upp under arbetsgången, personliga erfarenheter, orsaker till och effekter utav mobbning samt vilka sätt man kan använda för att motverka uppkomsten. Efter denna diskussion kan eleverna få en bättre förståelse av problemet, de kan granska sin egen attityd och beteende samt träna sig på att motsätta sig mobbning.

4.3 Vad säger styrdokumentet?

Vår sista frågeställning är: vad säger styrdokument om utanförskap? Vi som blivande pedagoger har en skyldighet att följa och ta tillvara på dessa lagar i skolans verksamhet och anser därför att de har relevans för vår studie. I läroplanerna och skollagen används samlingsbegreppet *kränkande behandling* detta inkluderar olika former av kränkningar. Det som går under begreppet är fysiska (våld), verbala (hot, ökenamn), psykosociala (utfrysning) och textburna kränkningar (sms, klotter). Gemensamt för dessa former av kränkande behandling är att en eller flera individer kränker alla människors lika värde. I Lpo94 under *mål och riktlinjer* kan man läsa om att:

Alla som verkar i skolan skall medverka till att utveckla elevernas känsla för samhörighet, solidaritet och ansvar för människor också utanför den närmaste gruppen, i sin verksamhet bidra till att skolan präglas av solidaritet mellan människor, aktivt motverka trakasserier och förtryck av individer eller grupper och visa respekt för den enskilda individen och i det vardagliga arbetet utgå från ett demokratiskt förhållningssätt. (Utbildningsdepartementet 1994)

I citatet ovan synliggörs värdegrunden. Vi anser detta som en viktig del i skolans verksamhet och som skall finnas med som en grund i all undervisning. Detta stärker Orlenius (2004) då han menar att värdegrunden skall genomsyra hela den pedagogiska verksamheten. För att nå bra resultat i arbetet mot kränkande behandling ska värdegrundsfrågor integreras i alla ämnen samt arbetas med kontinuerligt. Vidare i Lpo94 under rubriken *mål och riktlinjer*

framkommer att vi pedagoger skall ”klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet, öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem”. Vi menar att genom dessa samtal kan eleven lära sig se ur andra perspektiv och detta kan medföra att eleven utvecklar en empatisk förmåga.

I april 2006 inrättades en ny lag, en utveckling av skollagen. Lagen som gäller för svenska skolor heter: *Lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever*. (2006:67) En förkortning för lagen är: Barn- och elevskyddslagen. Det är en vidareutveckling av skolans lagar samt alla individers lika rättigheter vilket även framkommer i skolornas styrdokument – värdegrunden. Mare Erdis är jurist och framhåller i *Juridik för pedagoger* att:

Lag har till ändamål att främja barns och elevers lika rättigheter samt motverka diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder. Lagen skall därutöver förhindra och förebygga annan kränkande behandling som inte direkt kan hänföras till de uppräknade diskrimineringsgrunderna. Såväl direkt som indirekt diskriminering omfattas av lagens förbud. Att skapa en likvärdig verksamhet för alla där barns, ungas och vuxnas rättigheter respekteras fullt ut skall ha hög prioritet. Denna lag tillämpas på utbildning och annan verksamhet som avses i skollagen. [...] Lagen räknar upp fyra aktiva åtgärder, målinriktat arbete, likabehandlingsplan, förebyggande och förhindrande av trakasserier och annan kränkande behandling samt utredning av och åtgärder mot trakasserier och annan kränkande behandling. [...] Likabehandlingsplanen är en viktig del av det förebyggande arbetet och skall enligt lagförslaget till bestämmelsen innehålla en översikt över de insatser som behövs för att förebygga och förhindra kränkande behandling. (2007:19–20)

I lagen ovan framkommer att man aktivt skall motverka direkt och indirekt diskriminering vilket Eriksson (2002) menar inkluderar utanförskap. Lagen räknar upp fyra olika aktiva åtgärder bland annat målinriktat arbete. Att arbeta med till exempel metoder som rollspel, livskunskap, boksamtal och kompisamtal anser vi är viktiga metoder att arbeta målinriktat med. Det skall finnas ett syfte och mål i det som görs för att undervisningen ska bli betydelsefull. Likabehandlingsplan räknas upp som en annan viktig aspekt, vilket skall finnas på varje skola för att aktivt motverka trakasserier och kränkande handlingar. Som framkommer i *Introduktionen* står pedagoger inför en viktig utmaning att aktivt motverka utanförskap och bryta ner de abstrakta målsättningar styrdokumentet framhåller till konkreta och hanterbara arbetssätt. Detta visar respondenterna kan vara möjligt i form av arbetssätt som ovan nämnda metoder.

5. Slutsats och diskussion

Vårt syfte med studien var att ta del av relevanta arbetssätt och metoder för att förebygga utanförskap i de tidigare åldrarna, detta utifrån olika pedagogers svar. Vi ville även ta del av hur pedagoger resonerar kring begreppet utanförskap, vilka orsaker som kan ligga till grund för uppkomsten samt se vad styrdokument framhäver om utanförskap. Detta genom en kvalitativ intervjuundersökning med sju pedagoger inom Västsverige.

Utifrån forskningen samt respondenternas resonemang kan vi se att de definierar utanförskap såsom att någon stängs ute från ett sammanhang av sociala relationer detta kan till exempel vara att någon inte får vara med och leka. Stigendal (2004) och Bliding (2004) menar att för att utanförskap ska uppstå förutsätts att innanförskap finns. Vidare menar Bliding att innanförskap och utanförskap är två sidor av samma mynt. Vi anser att det är viktigt som

pedagog att ha kunskap om att inneslutning samt uteslutning inte alltid är negativt, ett positivt kännetecken kan vara att elever lär sig samspela i grupp och lek, för att känna en samhörighet hos kamraterna.

Respondenterna menar att utanförskap är ett fenomen som är vanligare än vad man tror. Detta styrker även Bliding (2004) då hon hävdar att alla elever någon gång hamnat utanför den sociala gemenskapen men vissa elever hamnar utanför oftare än andra. Vad är det för faktorer som bidrar till att elever känner sig innanför eller utanför i den sociala gemenskapen egentligen? Det kan föreställas som en lätt fråga att svara på, men som allt annat i vår värld är det som vi erfarit en fråga med många olika svar och som man ska se på ur flera olika perspektiv. De föreställningar vi ansåg hade en tendens till att leda till utanförskap innan vi gjorde studien var att om man till exempel som individ utmärkte sig vara annorlunda än andra, eller om man som ny elev skulle komma in i en gruppkonstellation. Men under studiens utformning tydliggjordes att samhället, eleverna, skolpersonal samt forskare har en del lika föreställningar om vad orsakerna till utanförskap är. De pekar på möjliga faktorer såsom etnisk tillhörighet, egen vilja, att man avviker från den rådande normen, fattigdom samt dålig hälsa är bidragande orsaker. Som vi trodde i *Introduktionen* att möjliga orsaker till utanförskap kan vara självvalt eller att en elev avviker från den rådande normen visade sig vara möjliga orsaker enligt forskare och respondenter också. Men nu efteråt har vi tagit del av deras resonemang och förstår att det finns flera orsaker som kan vara möjliga även fast vi själva inte har några erfarenheter ifrån dessa faktorer.

Såsom pedagogerna menar med avsiktlig utestängning i form av att en del barn dominerar mer än andra och väljer vilka som får vara med i leken och inte, förklarar Schjellerup (2006) och Björk (1999) som makt och är ytterligare en bidragande orsak till att någon utesluts från gemenskapen. Juuls teori om respekt och makt (1999) visar på att vuxna inom skolan skall ha en personlig auktoritet för att maktmissbruk inte skall uppstå samt för att ledarskapet skall fungera. Detta för att maktmissbruket inte skall spegla av sig på eleverna. Ett annat perspektiv som framkom från Nordin- Hultman (2006) var att en bidragande orsaker kan vara skolmiljöns påverkan. Hon menar att skolan skall vara utrustad för alla olikheter och inte se olikheter som en avvikelse. Hon tydliggör att elever som inte passar in i miljön kan urskiljas som avvikare och därför utesluts och hamnar i utanförskap. Lpo94 visar på att lärmiljön i skolans verksamhet skall var demokratisk och trygg vilket vi även tror är en förutsättning för att alla ska må bra. Dysthe (2003) menar att den sociokulturella teorin visar att skolmiljön är viktig för det är där som interaktion sker. Tideman (2004) framhåller att den relationella teorin förevisar även att det är viktigt att fokusera på att se eleverna i dess miljö eftersom skolan och dess arrangemang kan vara en anledning till att elever uppfattas som avvikande och dessutom kan hamna i svårigheter. Dessa orsaker bestämmer vilka metoder och arbetsätt som skolans verksamhet vidtar för att hantera dessa situationer.

Innan vår studie hade vi en tanke om att pedagoger till största delen lade fokus på de elever som blivit utfrysade från gemenskapen. Men under studiens gång har det framkommit att somliga av pedagogerna enbart arbetar med arbetsätten och metoderna när de märker att utanförskap blivit synligt bland eleverna. Vi anser att det kan finnas en risk att arbeta utifrån detta synsätt eftersom det kan orsaka att deras självbild påverkas samt utanförskap kan förekomma i större utsträckning än om man arbetar förebyggande. Resterande pedagoger menar att de arbetar i ett förebyggande syfte som de ser som ett viktigt moment. En slutsats vi kan dra utifrån pedagogernas resonemang är att grundtanken med de olika arbetsätten och metoderna skall stärka elevers empatiska förståelse samt få eleverna att förstå konsekvenserna av utanförskap. Detta blir även synligt genom *Olikas lika värde* (2003) som styrker detta och

påvisar att följderna bidrar till en tryggare miljö. Vi tror att det är otroligt viktigt att skapa ett tryggt och kamratvänligt klassrum där alla känner sig som delaktiga i gemenskapen. Genom att arbeta mot ett tryggt klassrumsklimat visar man eleverna att man ska acceptera varandra trots olikheter samt ha en vetskap om att vi alla är olika men alltid accepterade.

Utifrån respondenternas resonemang framkom det att rutiner i form av varierade gruppkonstellationer, bestämda platser i till exempel bambaledet samt bänkplatser var en positiv arbetsform. Vilket vi håller med om, detta eftersom det kan bli en trygghet och bättre struktur för eleverna. Detta medför även att eleverna får ett bredare kontaktnät vilket kan vara positivt då det oftast finns någon att leka med i skolan om ens bästa kamrat är frånvarande. Vidare menar vi att man kan känna sig begränsad om man endast har relationer till en kamrat vilket kan leda till utanförskap. Respondenternas erfarenheter visar på liknande sätt att det oftast är samma kamrater som vill arbeta med varandra vid grupparbeten, detta kan medföra att de inte lär känna de andra eleverna i klassen lika bra, eller att de hamnar utanför gruppen. Å andra sidan är inte alltid en påtvingad inkludering bästa sättet för att få eleverna att finna en gemenskap till varandra. Tideman (2004) menar att ingen elev vill vara utanför gruppen. Han menar vidare att det inte är lätt som elev att komma in i en sammanhållen gemenskap. En annan tanke vi anser att pedagoger ska ta hänsyn till är att vid gruppkonsultationer själv kombinera grupperna. På detta vis kan man motverka att eleverna känner en känsla av utanförskap då de blir valda sist av kamraterna. Pedagogerna menar att detta kan medföra att elevens självbild försämras. Detta styrker även Lamer (1991) genom Meads teori och Giddens (2003) genom stämplingsteorin som menar på att individens självbild skapas genom signifikanta andra.

Vi anser att genom att arbeta med rollspel, kompisamtal, boksamtal och livskunskap övar eleverna sig på att öka sin förståelse för dem själva, samt för andra i deras närvaro. Vidare menar vi att dessa kunskaper är av stor vikt i både samhälle och skola då vi som individer möter andra individer i olika sammanhang och som vi skall kunna förhålla oss till. Schjellerup (2006) styrker detta synsätt då hon tydliggör att det är viktigt med social kompetens eftersom det är en förutsättning för att vi människor ska kunna fungera i det sociala livet. En slutsats vi kan dra av vårt resultat från pedagogernas argument är att det i arbetet mot att förebygga utanförskap mest arbetar med gruppaktiviteter. Detta anser vi vara en positiv metod då vi menar att en trygg och stärkt grupp känsla kan leda till mer respekt för varandras personligheter och olikheter. I samstämmighet med Schjellerup (2006) hävdar vi att när eleverna får arbeta tillsammans och i samspel med andra lär de sig samt utvecklar de sin identitet.

En av de fyra arbetssätten som respondenterna framhävde som relevanta var livskunskap, vilket har blivit användbart i skolans verksamhet. Somliga av respondenterna använder livskunskap som ett ämne och minst en gång i veckan. Detta arbetssätt menar Kimber (2007) är ett sätt att förebygga psykisk ohälsa bland elever och ge dem en bas för att utveckla social kompetens. Livskunskap har även införts för att behandla värdegrundsfrågor. Den vanligaste metoden som används för att förebygga utanförskap menar pedagogerna är SET- modellen. Vi tror att detta arbetssätt kan bidra till att elevernas självförtroende och självkännetid ökar samt att eleverna inom skolans verksamhet får hjälp med sin individuella utveckling. Det kan även leda till att eleverna lär sig bearbeta utbudet av sociala relationer.

Vidare arbetssätt som respondenterna ansåg positiva i arbetet för att förhindra uppkomsten av utanförskap var kompisamtal. I samstämmighet med Edling (2002) och Roland (1983) menar de att kompisamtal riktar sig mot att lösa konflikter, skapa en harmoni och delaktighet samt

skapa gemenskap i gruppen. De påvisar att kompissamtalet bör ske kontinuerligt för att effekterna ska bli synliga. Edling (2002) konstaterar att med hjälp av kompissamtalets frågor kan eleverna även utveckla sin empati och det gör eleverna medvetna om sina sociala roller i gemenskapen. Vi anser att påverkan av kompissamtal, som ett arbetssätt för social utveckling, avtar om vi pedagoger inte arbetar med det fortlöpande. Vi anser att det är viktigt att pedagogerna har kunskap om arbetsmetoden, detta för att kunna utveckla den mer och göra den variationsrik. Vi tror att risken finns att eleverna tröttnar på metoden om samma frågor uppkommer varje vecka. Eleverna vet då vad som förväntas av dem och de svarar utifrån normerna för att inte avvika. Men å andra sidan kan strukturerade frågor möjligen leda till att eleverna känner en trygghet inför momentet, och vågar visa sina känslor och tankar. Det är vi pedagoger som har en skyldighet att känna av gruppdynamiken och se till att det skapas positiva förhållningssätt inom gruppen.

Vi anser att litteratur som integrerar utanförskap samt andra kränkande förhållanden bör finnas som en tillgång i skolan, inte endast om man arbetar med till exempel ett tema. Återkommande situationer som förekommer med en grupp elever kan med hjälp av litteraturen och boksamtal få eleverna att förstå andra elevers perspektiv. Flertalet av respondenterna och Chambers (1993) är eniga i att eleverna lär sig tänka och se utifrån olika perspektiv och tillägger att de blir även vana att reflektera över den lästa texten om de lär sig boksamtalets grunder. Chambers (1993) belyser även att vi som pedagoger ska lyssna och uppmärksamma eleverna när de berättar samt relatera deras erfarenheter till den lästa texten. Detta anser vi av stor vikt eftersom aspekter såsom utanförskap kan bli synliga och diskuteras med eleverna.

Att arbeta med rollspel i verksamheten anser vi betydelsefullt för att motverka utanförskap. Vi vill synliggöra Lamers (1991) resonemang om Meads teori om att det är genom detta arbetssätt eleverna kan gå ur sin egen personlighet och se sig själv genom en annans perspektiv och göra sig till ett objekt för sig själv. Pedagogerna visade på rollspel som en viktig arbetsmetod för att förebygga utanförskap. I enighet med Granström (2004) menar de att rollspel kan leda till att eleverna utvecklar empatiska förmågor, social kompetens samt att det kan fungera som ett medel för att inta olika autentiska roller. På så sätt kan eleverna identifiera sig med olika identiteter och lättare förstå människors handlingsätt. Sharp & Smith (1996) menare att det är viktigt att rollspelet leder till en diskussion i gruppen för att problemområden skall kunna bli synligt och för att eleverna får en möjlighet att reflektera över sin egen attityd. Respondenterna har endast vid några tillfällen använt sig utav rollspel, en möjlig anledning till detta kan vara att rollspel är tidskrävande. Vi menar att denna metod kan konkretisera utanförskap och åtgärder för eleverna och bör därför lyftas upp i verksamheten och läggas mer tid på.

Ovanstående arbetssätt kan vi stärka som viktigt och relevanta genom att tydliggöra vad som framkommer utifrån Dysthes (2003) resonemang om den sociokulturella teorin samt Doverborgs m.fl. (1987) tankar om Meads teori såsom att samspel, kommunikation och dialog är grunden till att lärande och utveckling skall ske. Samt att genom samspelet sker den sociala och personliga utvecklingen samtidigt. Lamer (1991) visar också på hur viktigt det är att eleverna lär sig samspele med varandra, hon menar att genom samspelet utvecklas eleverna både individualitet samt deras socialisation. Det är i socialisationen eleverna lär sig de normer och värden samhället ställer på dem. Individualiseringen däremot påverkar elevernas personliga identitet och det är här de särskiljer sig från sina kamrater.

Vi vill poängtera att vi som blivande pedagoger har en stor utmaning att se till att inga barn hamnar utanför den sociala gemenskapen, därför blir det av stor vikt att anpassa arbetssätt och metoder för förebyggande arbete efter de mål och riktlinjer som tydliggörs i styrdokumentet, och som vi lärare har till uppgift att följa i undervisningen. Som vi tidigare nämnt utgår arbetssätten och metoderna från att stärka elevernas empatiska förmåga, trygghet, respekt för sig själv samt för andra. Detta styrker även Lpo94 som menar att skolan aktivt skall eftersträva att eleverna känner trygghet, visar respekt samt lär sig visa hänsyn till sig själv och andra. Från styrdokumentet framkommer även att vi skall hjälpa eleverna att känna solidaritet, samhörighet och samt integrera en demokratisk hållning. Detta kan vi koppla till alla arbetssätt och metoder som respondenterna visat är till för förebyggande arbete. Vi menar att alla dessa arbetssätt och metoder poängterar och integrerar dessa aspekter mer eller mindre. Ytterligare framkommer från styrdokumentet att vi som verkar inom skolans verksamhet ska flitigt förhindra att trakasserier uppstår vilket de arbetssätt och metoder vi diskuterat tidigare utgår ifrån. Vidare menar vi att det är viktigt att pedagoger inkluderar arbetet med vardagsomtanke och humanitet, grundtanken till detta resonemang är att det är svårast att stänga ute någon som man känner i gruppen. Ansvaret ligger på oss vuxna och det är vi inom verksamheten som måste skapa tillfällen för eleverna lära känna varandra. Detta blir även synligt i Lpo94 som tydliggör vikten av värdegrundsarbete som grundläggande i skolans verksamhet. Orlenius (2004) visar på att värdegrundsfrågor är nödvändiga för att nå ett bra resultat i arbetet mot kränkande behandling såsom utanförskap. För oss som pedagoger anser vi att det är en förutsättning att arbeta med värdegrunden för att eleverna ska utveckla sina sociala och emotionella utvecklingszoner.

Avslutningsvis kan vi hävda att kunskapen om utanförskap i dagens forskning har ökat systematiskt. Flera positiva metoder och arbetssätt har utarbetats när det gäller utanförskap. Vi tror att grunden för att förebygga utanförskap är viljan och engagemanget från de vuxna inom skolan, vilket vi kommer att ta till vara på och integrera i vår framtida undervisning som lärare. Att ignorera problemet med motiveringen att det inte finns tillräckligt med kunskap anser vi inte längre möjligt.

6. Referenslista

Litteratur:

- Björk, O, Gunilla. (1999). *Mobbning – en fråga om makt?* Lund: Studentlitteratur.
- Bliding, Marie. (2004). *Inneslutandets och uteslutandets praktik. En studie av barns relationsarbetet i skolan.* Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Chambers, Aidan. (1993). *Böcker inom oss – om boksamtal.* Stockholm: Norstedts Förlag.
- Claesson, Silwa. (2002). *Spår av teorier i praktiken: några skolexempel.* Lund: Studentlitteratur.
- Doverborg, Elisabet, Pramling, Ingrid & Qvarsell, Birgitta. (1987). *Inläring och utveckling: barnet, förskolan och skolan.* Stockholm: Utbildningsförlaget.
- Dysthe Olga. 2003. *Dialog, samspel och lärande.* Lund: Studentlitteratur.
- Edling, Lars. (2002). *Kompissamtal – kommunikation istället för tystnad eller våld.* Solna: Ekelunds förlag AB.
- Erdis, Mare. (2007). *Juridik för pedagoger.* Lund: Studentlitteratur.
- Eriksson, Björn. (2002). *Skolan - en arena för mobbning: en forskningsöversikt och diskussion kring mobbning i skolan.* Stockholm: Skolverket Liber distribution.
- Giddens, Anthony.(2003). *Sociolog.* Lund: Studentlitteratur. Översättning: Nilson, Björn.
- Gilje, Nils & Grimen, Harald. (2004). *Samhällsvetenskaparnas förutsättningar.* Göteborg: Daidalos.
- Höistad, Gunnar. (2001). *Mobbning och människovärde- om förtryck, utanförskap och vad vi kan göra* Stockholm. Förlagshuset Gothia AB.
- Juul, Jesper. (1999). *Här är jag! Vem är du? Om närvaro, respekt och gränser mellan vuxna och barn* Stockholm: Wahlström & Widstrand. Översättning: Cecilia Wändell
- Juul, Jesper & Jensen, Helle. (2003). *Relationskompetens i pedagogernas värld.* Stockholm: Runa Förlag. Översättning: Margareta Öhman.
- Kimber, Birgitta. (2007). *SET: social och emotionell träning: en introduktion.* Stockholm: Natur och kultur.
- Kvale, Steinar. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun.* Lund: Studentlitteratur.
- Lamer, Kari. (1991). *Du får inte vara med! att förmedla värderingar i uppfostran* Lund. Studentlitteratur. Översättning: Björn Nilsson.
- Nordin-Hultman, Elisabeth. (2006). *Pedagogiska miljöer och barns subjektskapande* Stockholm. Liber AB.

- Ogden, Terje (1995) *Kompetense i kontekst. En studie av risiko og kompetense hos 10-og 13-åringer*. Barnevernets Udviklingscenter, Oslo.
- Olweus, Dan. (1987). *Mobbning – Vad vi vet och vad vi kan göra*. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- Olweus, Dan. (1999). *Mobbning bland barn och ungdomar*. Stockholm: Rädda barnen förlag.
- Orlenius, Kennert. (2004). *Värdegrunden finns den?* Hässelby: Runa förlag AB.
- Ritzer, George. (2003). *Contemporary sociological theory and its classical roots: the basics*. New York: McGraw-Hill.
- Roland, Erling. (1983). *Mobbning: Att förebygga och bearbeta gruppvåld bland barn och ungdomar*. Malmö: LiberFörlag.
- Schjellerup Nielsen, Helle. (2006). *Gemenskap och utanförskap: om marginalisering i skolans värld*. Stockholm: Liber AB. Översättning: Ulrika Jakobsson.
- Sharp, Sonia. & Smith, Peter. (1996). *Strategier mot mobbning*. Lund: Studentlitteratur.
- Stensaasen, Svein, & Sletta, Olav. (2000). *Grupprocesser – om inläring och samarbete i grupp* (2. uppl.). Stockholm: Natur och Kultur.
- Stigendal, Mikael. (2004). *Framgångsalternativ: mötet i skolan mellan utanförskap och innanförskap*. Lund. Studentlitteratur.
- Strandberg, Leif. (2006). *Vygotskij i praktiken: bland plugghästar och fusklappar*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Stukát, Staffan. (2005). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Tellgren, Britt. (2004). *Förskolan som mötesplats: barns strategier för tillträden och uteslutningar i lek och samtal* Örebro: Örebro Universitet.
- Tideman, Magnus. (2004). *Den stora utmaningen, om att se olikhet som resurs i skolan* Halmstad. Bokshopen.
- Trost, Jan. (2005). *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Trost, Jan & Levin, Irene. (2004). *Att förstå vardagen: med ett symboliskt interaktionistiskt perspekti*. Lund: Studentlitteratur.
- Östros, Thomas. (2002). Arbetet mot mobbning är en del i den normala verksamheten. I Menckel, Eva (Red). *Vänskap vinner: om mobbning och kränkande behandling i skolan: dokumentation från en ide-och kunskapskonferans*. (s. 17-26) Halmstad: Högskolan i Halmstad.

Tidskriftartiklar:

- Granström Kjell. (2004). Ett månghövdad vidunder. *Pedagogiska magasinet* (nr.3). s.32-37.

Nilsson, Jan. (2004). Inlevelse genom litteraturen. *Pedagogiska magasinet* (nr. 3). s. 52-55.

Rapporter:

Hägglund, Solveig (1996) *Perspektiv på mobbning (1996:14)*. Göteborg: Universitet. Institutionen för pedagogik.

Olikas lika värde: om arbetet mot mobbning och kränkande behandling. (2003) Stockholm.

Myndigheten för skolutveckling. http://www.skolutveckling.se/php/ej_php/olikaslikavarde/
(hämtad 2008-04-20)

Osbeck, Christina, Ann-Sofie Holm & Inga Wernersson. (Red) Bo Andersson. (2003).

Kränkningar i skolan – Förekomst, former och sammanhang. (Värdegrunden Rapport 5)
Göteborg: Universitet. Centrum för värdegrundsstudier.

Internetkällor:

Bliding, Marie, Holm Ann-Sofie, Hägglund Solveig (2002) *Kränkande handlingar och informella miljöer: elevperspektiv på skolans miljöer och sociala klimat* Stockholm.

Statens skolverk. <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1150> (hämtad 2008-04-28)

Vetenskapsrådet (1990). *Forskningsetiska principer inom humanistisksamhällsvetenskaplig forskning*. www.codex.vr.se/oversikter/humsam/humsam.html (hämtad 2008-04-21)

Utbildningsdepartementet. (1994). *Läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo94)*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

www.skolverket.se (hämtad 2008-04 18)

Bilagor

Bilaga 1 Intervjuguide

Intervjufrågor med pedagoger:

- Hur länge har du arbetet som pedagog?
 - Vad har du för utbildning?
 - Hur länge har du varit verksam på denna skolan?

- Vad anser du/ni innebär med begreppet utanförskap i skolans verksamhet?
 - Varför hamnar barn i utanförskap?
 - Finns det olika slags utanförskap?

- Hur märks det att någon är utanför? Anser du/ni att det är ett vanligt förekommande problem i skolans verksamhet?
 - Erfarenheter?

- Vad tror du/ni är orsaken till att utanförskap förekommer?
 - Finns det flera olika orsaker till utanförskap?

- Hur arbetar du/ni för att förebygga utanförskap i skolan?
 - Metoder/arbetssätt?
 - Hur går metoden till?
 - Varför anser ni den viktig för att förebygga utanförskap?
 - Använder ni flera olika metoder?

- Har du/ni sett något resultat utifrån ert arbetssätt?
 - Finns det något arbetssätt/metod som är bättre än någon annan?

- Finns det en lokal mobbningsplan/handlingsplan på skolan?
 - Inkluderar den utanförskap?